

УПРАВЛІННЯ САМОСТІЙНОЮ ПІЗНАВАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ КУРСАНТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

УДК 371.3:355.23

О. Л. Федик

У сучасних умовах, коли обсяг необхідних для фахівця знань стрімко збільшується, уже нереально робити ставку лише на засвоєння певної суми фактів. Дуже важливо, щоб людина змогла самостійно збільшувати свої знання й орієнтуватись у великому обсязі інформації. У навчальному процесі вищого військового навчального закладу (ВВНЗ) формування у курсантів навичок самостійної пізнавальної діяльності здійснюється за допомогою методу самостійної роботи. Самостійна підготовка курсантів як одна з частин навчального процесу відіграє дуже важливе значення в становленні майбутнього фахівця. Правильна організація самостійної підготовки надає можливість не лише закласти на початковому етапі навчання курсанта у ВВНЗ надійний фундамент отриманих курсантом знань, але й формує особистість і стиль роботи майбутнього фахівця, виховує у нього творчу ініціативу прагнення до пізнання. Інтерес до питань, пов'язаних з управлінням навчальною діяльністю та процесом навчання, особливо збільшився у 60–80 роки ХХ століття. Про це свідчать дослідження В. Аванесова, С. Архангельського, В. Беспалька, П. Гальперіна, Л. Жарової, Н. Тализіної та ін. Тема управління в дидактиці набула актуальності у зв'язку з популярністю кібернетики й ідеї створення автоматизованих систем управління, а також розвитком теорії поетапного формування розумових дій (П. Гальперін та його послідовники) і програмованого навчання (В. Беспалько, Т. Ільїна, Н. Тализіна та ін.).

Питання, що стосуються організації управління навчально-пізнавальною діяльністю, не втратили своєї актуальності і на сьогодні. Це пов'язано з пошуком гнучких педагогічних технологій, максимально адаптованих до

індивідуальних особливостей кожного слухача, конкретних дисциплін та напрямків підготовки.

Проблемою організації і забезпечення самостійного навчання як складової підвищення якості професійної підготовки займалися В. Безпалько, С. Гончаренко, В. Давидов, А. Столяр, С. Сисоєва, Ю. Чабанський та ін. При цьому значна увага приділялась формам і методам навчальної діяльності студентів цивільних вищих навчальних закладів. Процес навчання курсантів у ВВНЗ відрізняється від навчання студентів, оскільки він відбувається в системі статусно-статутних взаємин між курсантом та науково-педагогічним складом.

Саме тому метою статті є розгляд умов управління самостійною пізнавальною діяльністю курсантів у процесі навчання у ВВНЗ.

Курсанти всіх курсів навчання потребують управління самостійною пізнавальною діяльністю, але особливої уваги потребують курсанти молодших курсів навчання (1–2 курсів). Тому пріоритетним завданням на сучасному етапі ми вбачаємо розвиток у курсантів здібності самостійно підвищувати свої знання. Практика свідчить, що неможливо розвинути активну особистість курсанта, не навчивши його бачити особисту діяльність в майбутньому, не сформувавши прагнення до самовдосконалення і постійного саморозвитку. Тому організація самостійної роботи курсантів є важливим засобом активізації їхньої пізнавальної діяльності.

На думку Р. Нізамова, пізнавальна діяльність – це процес пізнання, а самостійна робота – один із видів її реалізації. Автор визначив три компоненти пізнавальної діяльності: постановка перед собою усвідомленої мети, правильне визначення та вибір ефективних способів, засвоєння виконання самостійної роботи; правильне визначення і вибір ефективних способів, засобів, виконання самостійної роботи; своєчасний самоконтроль за виконанням поставлених завдань та внесення необхідних коректив під час роботи [4].

Поняття “самостійність” тісно пов’язано з поняттям “пізнавальна активність”. Узагалі активність і самостійність – це два взаємопов’язаних поняття: активність виявляється в самостійності, а самостійність передбачає

активність. Інколи активність розглядається як бажання, готовність діяти. Але для пізнавальної діяльності одного бажання мало, необхідною є активність як якість особистості, активність, яка викликана інтересом, мотивом, потребою. Неможливо досягти всебічної активності без розвитку у курсантів пізнавальної самостійності. Найкращих результатів можна досягти тоді, коли пізнавальна активність поєднується з розвитком самостійності [5]. А формування достатнього рівня самостійності майбутніх офіцерів може відбуватись лише при створенні у навчальному закладі відповідних умов для самостійної пізнавальної діяльності курсантів.

І. Антипова у своєму дослідженні виокремила основні сфери діяльності тих, хто навчається, з урахуванням того, що кожна людина – це особистість і доволі складна система. До них було віднесено: біологічна, емоційна, інтелектуальна та комунікативна сфери. У кожній з цих сфер у свідомості курсанта, на думку дослідниці, формується своя підсистема зв'язків (відносин): інтелектуальна підсистема, емоційна підсистема, біологічна підсистема, комунікативна підсистема [1].

Очевидно, що здійснювати діяльність в будь-якій сфері курсант зможе без відповідної корекції у тому випадку, коли відповідна підсистема набуває навичок самоуправління. Тому можна визначити самостійність, як набуття системою навичок самостійної самоорганізації певної стадії. Саме тому людина не може бути самостійною в тих видах діяльності, в яких вона є початківцем, а саме – має нерозвинену підсистему зв'язків [2].

Роботи дослідниці Т. Логвінової-Бик присвячено організації й управлінню пізнавальним процесом. Вона констатує, що навчально-виховний процес нагадує типову кібернетичну систему, де відбуваються процеси циркуляції інформації, де є суб'єкт та об'єкт, прямі і зворотні зв'язки. У системі навчання об'єктивні умови розглядають як підсистему, яка керує, а суб'єктивні – як керовану підсистему. Керованою підсистемою є пізнавальна діяльність тих, хто навчається. Саме вона потребує перетворення у потрібному напрямку,

що є основною метою навчально-виховного процесу та визначає засоби і прийоми управління [3].

Завдання навчання полягає в створенні таких умов, щоб основні підсистеми майбутнього фахівця могли досягти своєї зрілості ще під час його навчання у навчальному закладі [6]. Такою умовою можна вважати організацію активної самостійної пізнавальної діяльності курсантів. Управління самостійною пізнавальною діяльністю курсантів, на нашу думку, здійснюється на декількох рівнях: на рівні керівництва закладу, на рівні факультету, на рівні курсу та на рівні окремої дисципліни. Структура цих рівнів є ієрархічною. На більш високих її рівнях управління реалізується в загальному вигляді, на більш низьких воно базується на детальній інформації й є більш конкретним.

Ми розглядаємо управління самостійною пізнавальною діяльністю, як двосторонній процес, в якому управлінські функції виконуються викладачем та самими курсантами, і цей процес здійснюється поетапно. Акцентуємо увагу на те, що система прийомів управління самостійною пізнавальною діяльністю повинна бути спрямована на облік пізнавальних можливостей та формування позитивних мотивів діяльності, засвоєння нових знань і вмінь, виховання нових якостей особистості. Особливість цих прийомів полягає в тому, що, виходячи з вимог загальної теорії управління, вони відображають рівень пізнавальної діяльності.

Самостійна пізнавальна діяльність – це творча діяльність, яка повинна мати місце в процесі всієї навчальної діяльності. Специфікою цього виду діяльності є відсутність викладача в той момент, коли відбувається ця діяльність (на відміну від лекцій, семінарів, групових та інших занять з викладачем). Будь-яка пізнавальна діяльність завжди спрямовується і контролюється викладачем. А тому викладач суттєво впливає на організацію самостійної роботи.

Ми вважаємо, що найбільші можливості для формування у майбутніх фахівців навичок самостійної пізнавальної діяльності надає самостійна робота.

Тому ефективна організація самостійної роботи передбачає вдосконалення не окремих її видів, а всієї системи навчання за напрямком підготовки.

Ураховуючи сучасні вимоги до організації навчально-виховного процесу, дослідження вчених про організацію самостійної роботи курсантів, ми враховували моменти, які, на нашу думку, впливають на розвиток пізнавальної активності майбутніх офіцерів:

по-перше, самостійна робота – обов'язковий елемент змісту вищої освіти, що передбачений навчальними планами й особливостями навчання у закладі. Разом із тим, самостійна робота курсантів – це сфера вияву пізнавальної активності особистості, засіб формування її інтелектуальних, психологічних, громадянських і моральних якостей в їх органічній єдності;

по-друге, самостійна робота є формою вияву такого способу діяльності, який впливає на формування у майбутнього фахівця психологічних установок та ціннісних орієнтацій на активний спосіб життя, виховує потребу і здібність до самоорганізації та самоконтролю;

по-третє, організація самостійної роботи на науковій основі потребує вивчення бюджету часу курсанта, урахування специфіки факультету, професійно-спеціальної діяльності майбутнього фахівця, його індивідуальних здібностей;

по-четверте, самостійна робота потребує вдосконалення аудиторних і позааудиторних методів організації роботи курсантів, координації діяльності кафедр у визначенні певних обсягів та видів самостійних завдань, форм їх контролю, урахування покурсової динаміки професійної підготовки фахівців;

по-п'яте, вагому роль відіграє викладач як організатор пізнавальної діяльності, який здатний методично забезпечити їхню працю своїм зацікавленням ставленням до організації самостійної роботи, розвивати пізнавальний потенціал майбутніх фахівців, формувати здатність самостійно опановувати методологічні принципи своєї майбутньої діяльності.

Важливим є те, що ступінь самостійності курсантів при виконанні різних видів робіт пов'язано з характером їхньої майбутньої діяльності, яка

починається з імітаційних дій, упродовж навчання ускладнюється і знаходить свої вищі вияви в творчій самостійності (участь курсантів у роботі наукових товариств), що потребує ініціативи, реалізації особистих задумів, розкриття своїх думок, постановки нових завдань та самостійного їх вирішення за допомогою отриманих нових знань.

Проблема активізації самостійної пізнавальної діяльності курсантів може бути вирішена за умов розгляду внутрішньої активності, внутрішніх спонукальних сил як результату процесу навчання у цілому.

Пошук шляхів удосконалення процесу навчання, а разом із цим шляхів підвищення ефективності самостійної роботи нами здійснюється за двома основними напрямками. Перший напрямок пов'язано з активізацією виконавчої діяльності, а другий – з ефективністю організації творчої пізнавальної діяльності.

Розглядаючи самостійну роботу, як систему взаємодії курсанта та викладача в аудиторній та позааудиторній роботі, ми вважаємо, що управління нею, у першу чергу, полягає у створенні умов для самоорганізації цієї діяльності. В основі напрямків управління самостійною роботою курсантів ми розглядаємо такі питання: урахування напрямку підготовки курсантів (спеціалізації навчання); диференціація завдань з урахуванням рівня знань курсантів; спадкоємність та послідовність викладання навчального матеріалу: від простого до складного, від уявлення до наукового поняття, від відомого до невідомого, від знань до вмінь і навичок; системність у навчанні, що виходить зі змісту навчання та надає курсантам можливість вільно застосовувати отримані знання за необхідністю; різноманітність і повнота використання навчального матеріалу, форм та засобів навчання.

На нашу думку, управління самостійною роботою курсантів повинно забезпечити: формування пізнавальної діяльності; формування самостійності, як особистісної якості; формування здібності до наполегливого засвоєння знань зі спеціальної підготовки на рівні всіх тонкощів і дрібниць; сприяння розвитку самоконтролю курсантів; виникнення сприятливих умов для диференційного

підходу в навчанні; підвищення професійної готовності майбутнього фахівця до службової діяльності.

Процес управління самостійною роботою курсантів у цілому та позааудиторно, зокрема, передбачає діяльність викладачів у чотирьох напрямках: планування оптимальної організації самостійної роботи, контроль за її реалізацією, створення регулюючих (корегуючих) дій (впливів) і саморегулювання.

Невиконання хоча б одного пункту із зазначеного переліку або невідповідність їхнього характеру до решти нівелює весь процес управління. Помилки, яких припустились в проектуванні (плануванні) обсягів, змісту, структури та цілей самостійної роботи, роблять безглуздою саму чітку систему організації роботи і контролю за її просуванням, оскільки чим якісніше (краще) здійснюється виконання роботи, тим міцніше закріплюються закладені в ній дефекти навчання. Та, навпаки, при низькому зворотному зв'язку неминучі прогалини в тих чи інших курсантів, що виникають у процесі навчання, стають відомими викладачу занадто пізно, коли регулювання вже запізнилось, а управління просто відсутнє, хоча структура та зміст самостійної роботи можуть бути ідеальними.

Діяльність викладача з управління процесом самостійної роботи курсантів знаходить свій вираз у формі заходів, які утворюють потребу в самостійній роботі курсантів та активізують їх діяльність. Основними з них, на нашу думку, є:

1. Розробка змісту самостійних робіт.
2. Навчання методів діяльності, пов'язаних із самостійною роботою курсантів.
3. Чітке планування всіх видів занять, що враховують самостійну роботу курсантів і розумове навантаження майбутніх фахівців.
4. Розроблення та втілення дієвих методів контролю.
5. Чітка організація з боку викладачів усіх видів навчальної діяльності.

6. Розробка методичних матеріалів і вдосконалення їх з метою покращення змістовної та методичної частин.

Завдання викладача полягає в тому, щоб створити такі умови в навчальному процесі, з яких формується спонукання до самостійної роботи курсантів. Виконання цього завдання потребує від викладача вдосконалення своєї діяльності, що є можливим через урізноманітнення форм, методів і засобів навчання.

Отже, пізнавальна діяльність у всіх формах навчальних занять повинна поєднувати відтворюючі та творчі процеси, репродуктивну і продуктивну діяльність, позитивно впливати на емоційний стан та працездатність курсантів. Це створює оптимальні умови для засвоєння знань і способів діяльності та застосування їх у різних ситуаціях, тобто для формування пізнавальної самостійності курсантів. Управління самостійною пізнавальною діяльністю курсантів здійснюється з метою допомогти зрозуміти і засвоїти певні знання та застосовувати їх на практиці, виробити у курсантів певні вміння й інші якості, розвинути їх здібності.

Подальшими напрямками наукових розвідок можна вважати доцільність визначення рівня сформованості здібності до самостійної діяльності та пізнавальної активності.

Список використаної літератури

1. Антипова, И. Н. Формирование познавательной активности курсантов на основе технологий задачного подхода : дисс. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Антипова Ирина Николаевна. – Саратов, 2000. – 189 с.

2. Гальперин, П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий / Гальперин П. Я. // Исследование мышления в советской психологии : сб. науч. трудов. – М. : Наука, 1996. – С. 236–278.

3. Логвіна-Бик, Т. А. Педагогічне керування пізнавальною діяльністю учнів / Т. А. Логвіна-Бик // Педагогіка і психологія. – 1988. – № 4. – С. 43–47.

4. Низамов, Р. А. Дидактические основы активизации учебной деятельности студентов / Р. А. Низамов. – Казань, 1975. – 304 с.

5. Федик, О. Л. Розвиток пізнавальної активності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання фахових дисциплін: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02 / Федик Олександр Леонідович. – Хмельницький, 2010. – 279 с.

6. Шимко, І. М. Дидактичні умови організації самостійної навчальної роботи студентів вищих навчальних закладів : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Шимко І. М. ; Криворізький держ. педагогічний ун-т. – Кривий Ріг, 2003. – 199 с.

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент Полюк В. С.